

УДК 130.1:378.147 [37.012.2]
DOI 10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).15

ІСТОРИЧНІ СЕМАНТИКИ ДОБРОЧЕСНОСТІ У ВИЗНАЧЕННІ ЗМІСТУ СУЧАС- НИХ ОСВІТНІХ І ВИХОВНИХ ПРАКТИК

© Пономаренко О., 2023

Оксана ПОНОМАРЕНКО

аспірантка кафедри філософії,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0003-0500-6148>

Ключові слова: добродесність, аретологія, чеснота, відповідальність, комунікація, освіта, освітні практики, виховні практики.

Стаття присвячена дослідженню поняття «добродесність». Здійснено ретроспективний аналіз цього поняття. Особливу увагу приділено відтворенню цілісності

Сучасні освітні та виховні практики потребують свого оновлення та модернізації не тільки з урахуванням вимог, які надходять із цифрового простору і, відповідно до свого здійснення, вимагають релевант-

семантичного поля поняття «добродесність» у європейській освітній традиції. Робиться акцент на виявленні загальної для всіх епох семантичної ознаки поняття добродесності, у його складних модифікаціях: від античного розуміння як шляху досягнення внутрішнього благополуччя та повного розвитку особистості, до кантівського морального імперативу та його нормативної закріпленості в сучасному освітньо-науковому середовищі. Доведено, що у визначенні змісту сучасних освітніх і виховних практик важливо використовувати історичний досвід установалення добродесних відносин в освітніх і академічних комунікаціях.

ного методичного інструментарію, але й із царини вічної мудрості. Особливо гостро в сучасному освітньому просторі відчуваються прогалини його етизації, зокрема дотримання вимог академічної добродес-

ності. Саме тому звернення до історичних значень доброчесності та їх рефлексії з позицій сучасних вимог підвищення етичної складової частини в освітньому процесі є нагальним.

Зауважимо, що сучасний освітній дискурс наповнений поняттями, що мають широкий спектр історичних витоків із різних моральних концепцій. Поняття доброчесності веде свої смислові корені від терміна давньогрецької філософії “αρετή”, який виражав ідею досконалості, вартості, чесності, заслуги та поваги. Це грецьке слово походить від “ἀριστος”, що є найвищим порівняльним ступенем від “ἀγαθός”, та перекладається як «благородний» і вказує на різні аспекти досконалості. Спочатку це слово вживалося для передання високої якості предметів чи речей, а пізніше його використанням можна було схарактеризувати дії щодо їхньої якості. Поступово “αρετή” змінює своє змістове наповнення від доблесті до доброчесності. У філософському вченні Сократа, Платона й Арістотеля помітний перехід до розуміння “αρετή” як чесноти в морально-філософському контексті [4, с. 477].

В античній моральній філософії поняття доброчесності приділяється центральне місце на шляху досягнення евдемонії – стану повного, благополучного проживання життя, що дозволяє реалізувати власний потенціал і досягти щастя. Античні автори намагались дати відповідь на питання про те, як краще прожити життя. Сократ, Платон, Арістотель уважали, що тільки через розвиток чеснот, як-от мудрість, мужність, розсудливість і справедливість, людина може досягти істинного благополуччя. Бачення природи людини «як вона є» та природи людини «якою вона може стати, якщо буде виховувати в собі відповідні чесноти», відрізнялось, і цей шлях від одного стану до іншого і був шляхом доброчесності. Аретологія наголошувала на ідеї постійного самовдосконалення та розвитку чеснот як основного засобу досягнення евдемонії. Людина

сприймалася як особистість, яка вільно обирає шлях самореалізації та постійно вдосконалює свої чесноти. Сучасні освітні практики отримують унікальну можливість для впровадження напрацьованих античної концепції доброчесності.

Платон і Арістотель розглядали людину як соціальну істоту та стверджували, що доброчесність необхідна для гармонійного функціонування суспільства. Це означало, що доброчесна людина мала брати до уваги не тільки свої власні інтереси, але й благо спільноти.

У філософії Платона концепція чеснот тісно переплетена з політичними ідеями, оскільки образ доброчесної особистості нерозривний від уявлення про доброчесного громадянина. Досягнення політичними засобами не владні задовольнити реальні потреби, адже таку можливість надає лише філософія. Платонова концепція чеснот пов'язана з ідеєю ідеальної, а не реальної держави, і визнає, що справжня мудрість і чесність досягаються через філософське сприйняття світу, а не політичні заходи [6, с. 210–211]. У діалозі «Держава» Платон стверджує, що держава є справедливою, коли три різні за своєю природою стани, які існують у ній, виконують свої функції. Через розсудливість, мужність і мудрість цих станів держава досягає справедливості [6, книга 4, 436 В]. Розглядаючи окрему людину, філософ виділяє три начала душі: розумне, жадаюче та несамовите [5]. Кожна частина душі має свою унікальну функцію, відмінне виконання якої визнається чеснотою.

Для Арістотеля доброчесність була результатом гармонії між розумом і етичними рисами особистості. Він стверджував, що людина має розвивати свій потенціал і виявляти віртуозність у різних сферах життя. Як зазначає Арістотель у «Нікомаховій етиці», чесноти – це середній стан між двома крайнощами, проявити чесноту означає знайти «золоту середину» [2, с. 73]. У кожній чесноті проявляється практична мудрість. Щодо чесноти щедрості

це значить «дарувати потрібну кількість потрібних речей із потрібних причин потрібним людям і в потрібних випадках» [11].

Ці дві концепції доброчесності, хоча вони мають свої відмінності, об'єднуються в тому, що обидва філософи розглядали важливість виховання та навчання для розвитку доброчесності. Розум відіграє важливу роль у вихованні чеснот, допомагає встановити доцільність дій у конкретних обставинах. Філософи вбачали у вихованні процес формування характеру та навичок, що сприяють учиненню добрих учинків. За Арістотелем, людина, яка здійснює мужні вчинки, стає мужньою, закріплюючи в характері чесноту через практикування.

Філософи-стоїки вбачали в доброчесності своєрідну етичну міць, яка допомагає людині протистояти життєвим випробуванням і досягати стану внутрішньої гармонії. Одним із центральних аспектів стоїчної філософії був самоконтроль, панування над власними прагненнями й емоціями. Стоїки вчили, що доброчесність полягає у здатності зберігати внутрішню стійкість у часи випробувань і негараздів. Вони рекомендували практикувати аскетичність і самовладання, щоб досягти доброчесності. Це означало, що людина повинна контролювати свої емоції, бажання та реакції на зовнішні подразники.

Епіктет, один із найвідоміших стоїків, уважав, що доброчесність полягає в тому, щоб жити відповідно до принципів розуму та приймати все, що відбувається у світі, як необхідну та природну річ. Так, у праці «Енхейридїон» Епіктет говорить, що «є такі речі, що лежать у межах нашої сили, і такі, що лежать поза межами нашої сили. У межах нашої сили лежить наш погляд, мета, бажання, почуття відразі – одним словом, усі справи, що є нашими власними справами. Поза межами нашої сили лежить тіло, власність, репутація, становище» [3, с. 43]. Епіктет підкреслював важливість виховання свого характеру та

розвитку моральних якостей, як-от воля, терпимість і справедливість. Для стоїків доброчесність також була пов'язана з узгодженістю свого життя із природою та загальним порядком Всесвіту, що означало прийняття долі, дотримання моральних принципів, які допомагають зберегти гармонію з космосом.

У роботах середньовічних християнських філософів доброчесність отримує нові риси та значення. На думку Елізабет Анскомб, вплив іудейсько-християнської традиції призвів до легалістичного повороту в етиці. Формування концепції Божественного закону, що визначає мораль як об'єктивну істину, засновану на волі Божественного законодавця, що відзначається високим ступенем авторитету, привело до розуміння чесноти як морального зобов'язання [9].

Цей підхід відображає шлях людини від стану «людини як вона є» до стану богоподібної, очищеної від гріха природи людини, потребує ведення праведного життя, відповідно до божественних заповідей і норм християнської моралі, виховання в собі чеснот, та Божої благодаті. Спасіння душі стає ціллю доброчесного життя.

Аврелій Августин, впливовий християнський філософ і теолог, який жив у 4–5 ст. н.е., у своїй праці «Сповідь» розглядав поняття доброчесності в контексті християнської етики та релігійного світогляду. Августин уважав, що доброчесність є важливою частиною морального життя та взаємодії людини з Богом. Для Августина доброчесність базувалася на Божій любові, яка надихає людину до добра та моральних дій. Теолог вказував на суперечності між плотськими бажаннями та духовними цінностями. Він розумів, що людина, піддавшись своїм плотським прагненням, відхиляється від доброчесності, але шляхом внутрішнього перетворення та волевиявлення може здійснити зміну та наблизитися до Бога. За словами Аврелія Августина, «коли якась річ утратить усе, що добре, то

вона припинить існування. Коли ж вона збереже своє буття та перестане бути надалі предметом мінливості, то вона буде у кращому становищі, ніж була раніше, тому що стане нетлінною» [1, с. 118]. Августин відзначав присутність гріху в людському житті та зауважував, що людина, заражена гріхом, не може досягти повної доброчесності без Божої ласки та благодаті. Тому він підкреслював важливість покаяння, сповіді та примирення з Богом для відновлення доброчесності та гармонії духовного життя.

Видатний християнський філософ і теолог тринадцятого століття Тома Аквінський у праці «Сума теології» розглядав доброчесність як ключовий аспект морального життя та його взаємозв'язок із релігією та розумом. Т. Аквінський зберіг чотири античні чесноти, додавши до них три християнські: віру, надію та любов. Таким чином, система Томи Аквінського містила чотири кардинальні та три теологічні чесноти. Однак усі чотири кардинальні чесноти стоять на «ієрархічних сходах» нижче вищих трансцендентних чеснот, головна серед яких любов. Віра стосується внутрішнього переконання в існуванні Бога та Його провидіння, надія – сподівання на отримання Божої благодаті та вічного життя, а любов – безкорисливого та пристрасного прийняття Божої любові та поширення її серед ближніх [7, с. 286–287]. Для Т. Аквінського доброчесність не обмежувалася лише зовнішніми вчинками, він підкреслював важливість морального виховання та навчання для розвитку моральних якостей, що вимагає внутрішнього перетворення, використання розуму та волі відповідно до Божої волі та досягнення спасіння душі.

У філософії модерну доброчесність отримує новий контекст і обґрунтування, оскільки релігійне пояснення авторитету моральних норм поступово втрачає свій вплив, філософи намагаються дати альтернативне раціональне обґрунтування необхідності дотримання моральних норм.

Провідними концепціями стають деонтологія, заснована на працях Іммануїла Канта, й утилітаризм, що ґрунтується на роботах Джеремі Бентама та Джона Стюарта Мілля.

Іммануїл Кант розглядав доброчесність як центральний складник моралі та самого суб'єкта моральних дій, що базується на обов'язку та непорушних моральних принципах. Згідно з його категоричним імперативом, людина повинна діяти лише за тих принципів, які можна узагальнити для всіх. Такий підхід покладає акцент на саме діяння й обов'язок, роблячи моральну доброчесність невід'ємною властивістю правильних дій. Філософ наголошує на тому, що людина має поводитися згідно з моральними законами незалежно від власних потреб і бажань. Доброчесність полягає в безумовній повазі до моральних норм, незалежно від наслідків і особистої користі. Іммануїл Кант стверджував, що доброчесність має внутрішню цінність, оскільки базується на виконанні морального обов'язку, а не на зовнішніх наслідках чи особистій користі. Доброчесність не є засобом досягнення щастя, але вона виражає найвищий моральний принцип, який має пріоритет над усіма іншими інтересами.

Утилітаризм визначає моральну доброчесність на основі вищого блага для більшості. За цією концепцією дії вважаються морально правильними, якщо вони спричиняють максимальне щастя для більшості. Цей підхід раціоналізує моральні норми, ґрунтує їх на максимізації загального благополуччя.

У філософії Жан-Жака Руссо, відомого французького філософа та письменника епохи Просвітництва, розуміння доброчесності ґрунтується на природному стані людини та природній моралі. У праці «Дискусія про походження та підстави нерівності між людьми» Ж.-Ж. Руссо аналізує природу нерівності в суспільстві та розглядає питання моралі та справедливості. Він наголошує на ролі природної

доброчесності, яку він розглядає як природну моральну схильність, що наявна в людей, яка може бути втрачена через соціальні чинники. Ж.-Ж. Руссо підкреслював значення повернення до природних станів і відновлення доброчесності, щоб побудувати справедливе суспільство. У праці «Еміль, або про виховання» Ж.-Ж. Руссо представляє концепцію доброчесності в контексті виховання й освіти. Він розглядає формування моральності та доброчесності в дитини через природну свободу, сприяючи її розвитку в гармонійному середовищі. Цей досвід розуміння доброчесності дуже важливий для сучасних освітніх практик.

Якщо антична та середньовічна філософська думка спрямовували людину в її намаганні змінити свою природу, щоб досягти евдемонії чи спасіння душі, то такий погляд спрямований на реформування світу довкола людини, щоб відновити її природну доброчесність.

Доброчесність в екзистенційній філософії пов'язана зі свободою людини обирати власний шлях, цілі та цінності. Індивідуальна відповідальність за свої рішення та дії є ключовим елементом доброчесності. Доброчесність полягає в активному пошуку та створенні сенсу у власному житті. Індивід присвоює смисл своєму існуванню незалежно від об'єктивних рамок. У цій філософській парадигмі доброчесність не обов'язково ґрунтується на зовнішніх моральних нормах чи релігійних вимогах. Вона виражається у внутрішньому пошуку сенсу, відповідальності й особистісному виборі. Для сучасних освітніх практик цей досвід є ключем до поглиблення розуміння доброчесності.

У філософії Серена К'єркегора, датського філософа та теолога, доброчесність пов'язана з індивідуальним вибором і відповідальністю перед собою та перед Богом. Для філософа доброчесність не обмежується суто моральними нормами або соціальними конвенціями, має глибоке духовне та релігійне значення. У філосо-

фії С. К'єркегора доброчесність пов'язана з поняттям парадоксу й усвідомленням внутрішнього конфлікту. С. К'єркегор підкреслював важливість індивідуального пошуку істини й автентичного існування. Важливим поняттям у філософії С. К'єркегора є «етичний стрибок» або «релігійний стрибок». Він убачав у цьому стрибку здатність людини відмовитися від раціонального аналізу та підпорядкуватися волі вищого, божественного. Це є актом довіри, віри та відкритості перед Богом. Доброчесність у цьому контексті передбачає здатність прийняти цей виклик і вирішити внутрішній конфлікт між раціональністю та вірою.

У філософії Фрідріха Ніцше доброчесність побудована на самореалізації та творчому самовираженні індивіда. Філософ критикував традиційні моральні норми, особливо християнську мораль, яку він уважав позбавленою життєвої сили. Він закликав до «переоцінки всіх цінностей», що означало звільнення від усталених моральних норм і створення власних цінностей. За Ф. Ніцше, доброчесність полягає не в безумовному дотриманні правил і норм, а в самореалізації індивіда та вираженні його сильної волі до життя. Він підкреслював важливість самостійності, творчості й індивідуального самовираження. Доброчесність у філософії Ф. Ніцше пов'язана з поняттям надлюдини. Він пропонував ідеал «вищої людини», яка перебуває поза конвенціональними моральними нормами та суспільством. Ця надлюдина живе відповідно до власних цінностей, самореалізується та приймає світ таким, яким він є.

Мартін Бубер, визнаний філософ і релігійний мислитель, у своїй праці «Я і Ти» розкриває вчення про існування людини у двох модусах: «Я – Ти» та «Я – Воно». Перше є доброчесним і етичним, його філософ протиставляє відношенню «Я – Воно», що є об'єктивним і проявляється у використанні інших для задоволення своїх потреб або досягнення влас-

них цілей. Доброчесність, у розумінні М. Бубера, виявляється у здатності вступити у відношення з іншим як унікальною цінністю. У взаємодії «Я – Ти» відбувається зустріч двох вільних і незалежних істот, де вони перебувають у повній присутності та взаєморозумінні. Це потребує відкритості, поваги, взаємного слухання та взаєморозуміння. Мартін Бубер підкреслював, що доброчесність не є статичним станом, а постійним процесом і постійним завданням. Вона вимагає від нас свідомих зусиль для підтримки відносин «Я – Ти». Для М. Бубера доброчесність також має глибоке релігійне значення. Він розглядав міжособистісні відносини «Я – Ти» як місце зустрічі з Богом. На його переконання, через взаємодію з іншими ми можемо досліджувати духовність та прагнення до вищого Я. Взаємодія з іншими може вести до трансцендентного досвіду та пошуку Божественного.

Філософи постмодернізму сформува-ли різні погляди на доброчесність, вони загалом критично ставляться до універсальних моральних принципів і об'єктивних стандартів доброчесності, які пропонувалися у класичній філософії. Жан-Франсуа Ліотар, один із провідних постмодерних філософів, висловлював думку, що доброчесність є суб'єктивним поняттям, що залежить від культурних та історичних умов. Він підкреслював різноманітність етичних переконань і відмовлявся від універсальних моральних норм. За Ж.-Ф. Ліотаром, епоха Постмодерну – це епоха недовіри до метарозповідей, їх делегітимізації, вивільнення «мікронаративів», що не зазіхають на загальнови-значеність [8, с. 333–334]. Мішель Фуко також ставив під сумнів універсальні моральні принципи. Він аналізував взаємозв'язок влади, знання та моралі. М. Фуко вважав, що моральні норми формуються в рамках конкретних владних структур, вони можуть бути використані для контролю та підпорядкування. Він пропонував критичний підхід до тради-

ційних моральних принципів і розглядав їх як інструменти влади.

У підсумку, філософи постмодернізму підкреслюють розмаїття доброчесності та її залежність від культурних та історичних умов. Вони ставлять під сумнів універсальні моральні норми та пропонують критичний підхід до традиційних систем цінностей. Натомість вони наголошують на унікальності та розмаїтті людського існування та визнають необхідність враховувати контекст та взаємодію в оцінці доброчесності.

Водночас такі сучасні філософи, як Алвін Плантаїна, Роджер Скрутон, підтримують універсальність моральних норм і обстоюють традиційне бачення доброчесності як об'єктивних і необхідних для суспільного життя моральних принципів, що визнаються багатьма культурами та релігіями. Варто згадати науковців Кетрін Далсгаард, Кристофера Петерсона та Мартина Селигмана, які провели дослідження щодо формулювань чеснот у християнстві, буддизмі, конфуціанстві, індуїзмі, іудаїзмі та даосизмі, під час якого вони виявили дивовижну єдність між цими релігійно-філософськими традиціями щодо універсальних чеснот, як-от мужність, справедливість, людяність (гуманізм), помірність (розсудливість), мудрість, трансцендентальність [10].

Висновок. У підсумку варто наголосити, що у визначенні змісту сучасних освітніх і виховних практик важливим є врахування досвіду етизації європейського освітньо-культурного простору, у структуруванні якого семантики доброчесності мають статус виняткової значущості та вічної цінності. У сучасній філософії й етиці продовжуються дискусії щодо природи та значення доброчесності. Деякі філософи підходять до неї з теоретичних або метафізичних позицій, розглядають її як універсальні принципи, що регулюють моральну поведінку. Інші фокусуються на конкретних контекстах і ситуаціях, розглядають доброчесність як вираження

етичних цінностей і норм у конкретному соціальному середовищі. Важливо зазначити, що історично-філософський аналіз поняття доброчесності не дає однозначно-

го та незмінного розуміння, а демонструє його розвиток і зміну з огляду на культурний, соціальний, економічний, релігійний, політичний контекст.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аврелій Августин** (1999). Сповідь. Переклад з латини Мушака Ю. Київ. Основи.
2. **Арістотель** (2002). Нікомахова етика. Переклад з давньогрецької Віктор Ставнюк [Електронний ресурс]. URL: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf.
3. **Епіктет** (1976). Енхейридјон і фрагменти. Буенос-Айрес. Видавництво Юліана Середяка.
4. **Європейський словник філософій**: Лексикон неперекладностей. (2009). Київ. Дух і Літера.
5. **Платон** (2000). Держава. [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>.
6. **Макінтайр, Е.** (2002). Після чесноти: дослідження з теорії моралі. Київ. Дух і Літера.
7. **Содомора, П.** (2016). Система термінів Томи з Аквіну та її рецепція в українському філософському контексті [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sodomora_Pavlo/Systema_terminiv_Tomy_z_Akvinu_ta_ii_retseptsiia_v_ukrainskomu_filosofskomu_konteksti_na_materiali_S/.
8. **Шинкарук, В.** (2002). Філософський енциклопедичний словник. Київ. Абрис.
9. **Anscombe, Elizabeth Margaret** (1958). Modern moral philosophy. [Електронний ресурс]. URL: <https://sites.pitt.edu/~mthomps/ readings/mmp.pdf>.
10. **Dahlsgaard, K., Peterson, Chr., & Seligman, M.** (2005). Shared Virtue: The Convergence of Valued Human Strengths Across Culture and History. [Електронний ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/232518852_Shared_Virtue_The_Convergence_of_Valued_Human_Strengths_Across_Culture_and_History.
11. **Hursthouse, Rosalind** (1999). On Virtue Ethics. Oxford University Press.

REFERENCES

1. **Avrelii Avhustyn** (1999). *Spovid [Confessions]*. (Mushak, Y. Trans.). Kyiv. Osnovy [in Ukrainian].
2. **Aristotel** (2002). *Nikomakhova etyka [Nicomachean Ethics]*. (Stavnyuk, V. Trans.). Retrieved from: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf [in Ukrainian].
3. **Epiktet** (1976). *Enkheiridion i fragmenty [Enchiridion and Fragments]*. Buenos Aires. Yuliya Seredyak Publishing [in Ukrainian].
4. **Yevropeyskiy slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnostei** (2009). [European Dictionary of Philosophies: Lexicon of Untranslatables]. Kyiv. Duh i Litera [in Ukrainian].
5. **Platon** (2000). *Derzhava [The Republic]*. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm> [in Ukrainian].
6. **MacIntyre, E.** (2002). *Pislya chestoty: doslidzhennya z teorii morali [After Virtue: Studies in Moral Theory]*. Kyiv. Duh i Litera [in Ukrainian].
7. **Sodomora, P.** (2016). *Systema terminiv Tomi z Akvinu ta yii retseptsiya v ukrayins'komu filosofskomu konteksti [The System of Terms of Thomas Aquinas and Its Reception in the Ukrainian Philosophical Context]*. Retrieved from: https://chtyvo.org.ua/authors/Sodomora_Pavlo/Systema_terminiv_Tomy_z_Akvinu_ta_ii_retseptsiia_v_ukrainskomu_filosofskomu_konteksti_na_materiali_S/ [in Ukrainian].
8. **Shynkaruk, V.** (2002). *Filosofskiy entsiklopedichnyy slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. Kyiv. Abris [in Ukrainian].

Oksana PONOMARENKO

HISTORICAL SEMANTICS OF VIRTUE IN DEFINING THE CONTENT OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL AND UPBRINGING PRACTICES

The article is devoted to exploring the concept of virtue. A retrospective analysis of this concept is conducted, with particular attention to reconstructing the integrity of the semantic field of the virtue concept in the European educational tradition. The emphasis is placed on identifying a common semantic feature of the virtue concept across all epochs, in its complex modifications: from the ancient understanding as a path to achieving inner well-being and complete personal

development, to Kantian moral imperatives and their normative establishment in the contemporary educational and scientific environment. It is argued that in defining the content of modern educational and upbringing practices, it is important to leverage the historical experience of establishing virtuous relationships in educational and academic communications.

Key words: *virtue, areteology, morality, responsibility, communication education, educational practices, upbringing practices.*